

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XVI

TEMMUZ 2000

Sayı: 47

KAFKAS HAREKÂTININ PERDE ARKASI

Dr. Vahdet KELEŞYILMAZ*

Birinci Dünya Savaşı'nın önemli muharebe alanlarından biri olan Kafkasya cephesi genellikle Türk ordusu bakımından çok ağır kayıplara yol açan ve tam bir felâketle sonuçlanan Sarıkamış harekâtı ya da fâciası ile hatırlanır. Gerçi savaşın son yılında Enver Paşa, Bolşevik İhtilâli sonrasında gelişmelerden de yararlanarak Kafkas İslâm Ordusu ile Bakü'ye kadar ulaşabilmiştir. Ancak -kısa bir süre sonra, savaşın genel gidişinin bir sonucu olarak Mondros Mütarekesi imzalanıp ilgili madde gereğince Türk ordusunun 1914 sınırlarına çekilmesi yükümlenildiğinden- Kafkas cephesinde savaşın son yılındaki kazanımlar nihaî bir sonuca ulaşamamış ve Sarıkamış fâciasının izlerini hafızalardan silememiştir. Kafkas cephesi de-yince Sarıkamış'ın akla gelmesi bundan dolayı olsa gerektir.

Sarıkamış harekâtı üzerine, Mareşal Fevzi Çakmak gibi güvenilir askerî otoriteler tarafından ciddi, önemli değerlendirmeler yapılmıştır. Gerek I. Dünya Savaşı'nın konu alındığı eserlerde gerekse münhasıran bu cephenin işlendiği çalışmalarda bu konuyu çeşitli boyutlarıyla görmek mümkündür. Bu makalede ise Sarıkamış fâciası ile sonuçlanan Kafkas harekâtının -belki de bugüne kadar yapılmış çalışmaları bir başka açıdan takviye edecek olan- farklı bir boyutuna değinilecektir: Jeopolitik, strateji ve uluslararası ilişkiler açısından çok önemli bir Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetini sergileyecektir.

* Gazi Üniversitesi Fen-Ed. Fakültesi Tarih Böl. Öğretim Üyesi.

I. Savaşa Girmeden Önce

Enver Paşa, Osmanlı Devleti savaşa resmen girmeden önce, ihtilâl çıkarmak üzere Kafkasya'ya adamlar göndermiştir.¹ Enver Paşa'nın Kafkasya'ya gönderdiği bu adamların görevi şüphesizdir ki, istihbarat ve bölgedeki muhtelif unsurlarla işbirliğine yönelik çalışmalar yapmakla ilgiliydi. Ancak bu zamanda böyle bir faaliyete girişilmiş olmasını dönemin koşullarını dikkate almadan değerlendirmek yanlış olur. Çünkü yaygın kanaatin aksine, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya sa- fında girişini anlaşılır gösterebilecek, bir varlık kaygısına bağlayabilecek nedenler vardır. Bu nedenler arasında özellikle ikisi dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi 1914 yılı baharında özellikle Rusya'nın karışma ve bas- kılılarıyla kritik bir hâle gelen Ermeni sorunudur. Diğeri ise Balkan Sa- vaşları ile ortaya çıkan sorunlardır². Kaldı ki henüz resmen savaşa gir- memişken Osmanlı Devleti'nin kaygılarını artırabilecek haberler geldiği de bir vakiâdır³.

¹ Vahdet KELEŞYILMAZ, "Belgelerle Türkiye'nin Birinci Dünya Savaşı'na Giriş Süreci", Erdem, Cilt: 11, Sayı:31(Mayıs 1999), s.141. [Rusların da benzer faaliyetlerde buldukları, İsrail KURTCEPHE'nin ATASE belgelerine dayalı bir makalesinde ("Birinci Dünya Savaşında Bir Süryani Ayaklanması", A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı:4 (1993)s.291-296) yaptığı "Osmanlı Devletini saflarına almak istemeyen İtilâf Devletleri, Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı topraklarına yönelik askerî hazırlıklarına hız verdiler...Rusya ise Kuzey İran topraklarını kullanarak Türk sınırına yakın Türk topraklarına karşı saldırılar başlattı. Bu saldırılarda Rus askerleri kullanılmıyordu; Türk-İran sınır bölgelerinde yaşayan Ermeni, Nasturi ve Kürt aşiretleri, çeşitli vaadlerle Türkler aleyhine kışkırtılıyordu. Rus tahriki sonucu yapılan bu saldırılarla bölgede ilân edilmiş bir savaş sürüyordu..." açıklamasıyla da sabittir. Yine ATASE belgelerine dayalı olan şu makale de bu konuda şüpheye yer bırakmamaktadır: İsrail KURTCEPHE-Suât AKGÜL, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı: 6 (1995), s. 249-256.

² Balkan Savaşları sonrasında kalan sorunlarla ilgili -Atatürk'ün literatüre ilk defa giren kimi önemli yazışmalarını da içeren- üç makalemiz vardır: Bunlardan birinin künyesi ilk dipnotta ver- rilmiştir. Diğer ikisi ise şunlardır: Vahdet KELEŞYILMAZ, "Atatürk'ün Bulgar Basınındaki Önemli Bir Polemik Hakkındaki Bilgi ve Görüşleri ve Ulusal Dış Politika Üzerine", A.Ü. Türk İnkılap Ta- rihi Enstitüsü Dergisi (Atatürk Yolu), Yıl:10, Sayı:20 (Kasım 1997)den ayrı basım. Vahdet KE- LEŞYILMAZ " Türk-Yunan Anlaşmazlıklarının Kökeni ve Önemi Üzerine", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:XVI, Sayı:46 (Mart 2000)dan ayrı basım.

³ "Muhtar Paşa'dan Said Halim Paşa'ya gelen 26 Septembre 1914 (26 Eylül 1914) tarihli bir telg- rafta, aynen şu ifadeler yer almaktadır: "Ministre des Affaires Etrangères a fait publier par vessiche Zeitung le plan de partage suivant en cas de victoires Russe: ...Russie s'emparerait de la Gallicie, de la Thrace, ainsi que l'Asie mineure et l'Angleterre s'annexerait toutes les provinces Arabes de la Turquie et les..." [ATASE Arşivi, K :246, D :1020, F : 68. (Bundan sonra arşiv adı verilmeyecektir. K.Klasör, D:Dosya, F:Fihrist anlamında kullanılmıştır.)] Sabri SÜRGEVİL de ("İtilâf Devletlerinin I.Dünya Sa- vaşı Başlarında Osmanlı Devletine Bakış Açılarında İlişkin Belgeler", Çağdaş Türkiye Tarihi Araş- tırmaları Dergisi, Cilt:III, Sayı:8 (Yıl:1998), s.293-327.) Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde yer al- ması kaçınılmaz olarak görülen savaşa en uygun koşullarda girmeyi ve savaşa giriş amaçlarının gerçekleştirilebilmesini sağlayacak ittifaklar içinde yer almayı öngören bir politika izlediğine ve bunun için İtilâf ve İttifak devletleriyle olduğu kadar bir yıl öncesine kadar savaş hâlinde bulunduğu Balkan devletleriyle de diyaloglar sürdürdüğüne, Almanya ile gizli ittifak anlaşmasının yapılmasından sonraki süreçte Türklerin Almanya yanında savaşa gireceklerinin İtilâf devletlerince algılandığına ve bunun

Kafkasya'daki Teşkilât-ı Mahsûsa operasyonunun önemli sîmalarından olan Rıza Bey 9 Ağustos 1330* (22 Ağustos 1914) tarihinde Rize'den "Merkez-i Umûmî Hey'eti'ne" durumu yakından incelemek ve teşkilâtı ikmâl etmek için sınıra doğru ilerlemekte olduğunu belirttiikten sonra, yirmi yaşından kırk beş yaşına kadar herkesin asker olmasının işlerini zorlaştırdığını -ve bu nedenle yardımlarına ihtiyaç duyduğunu- içlerinden birinin aşağıda belirtilen hususlarda Enver Paşa'dan izin sağlaması gerektiğini bildirmiştir:

"1. Kısmen Trabzon ile Sürmene ve Rize'de doğduğu gündən beri kayıklarıyla Rusya sevâhiline giderek denizin ve o havâlinin kurdu bulunan ve kayık, esliha sâhibi olan bir takım reis ve a'vânelerinin Bayburd ve Erzurum'a sevklerinin ordu için bir fâideyi mûcib olamayacağı şübhesiz bulunmağla sâhil muhâfızı nâmıyla ve yâhûd bu havâlî...

2. Çeteciliğe elverişli olan eşhâsın âhiren teşekkül eden seyyar jandarma taburlarına ta'yîni ve îcâbâtında bunların çete ile sevkine müsaade buyrulması

3. Çeteciliğe vâkıf ve fedâkârlığına i'timâd ettiğim birkaç zâbitin istediğim, yani lüzûmu zamanında benim emrime tâbi olmasına müsaade buyrulması

4. Enver Paşa Hazretleri, bendeniz gerek kumandanlara ve gerek ahz-ı asker şu'be reislerine bu husus için mürâcaat ettiğim zaman istediklerimi vermek üzere, bir açık emir verirse⁴..."

üzerine İngiliz diplomasisinin Türk-İngiliz ilişkilerini yumuşatmaya, çeşitli düzeylerde görüşme kapılarını açık tutmak suretiyle en azından Osmanlı İmparatorluğu savaş dışında tutulmak isteniyormuş gibi bir izlenim yaratmaya çalıştığına işaret etmekle İngilizlerin ikircikli tutumuna dikkat çekmiştir. Ana konumuz dönemin büyük güçlerinin Osmanlı Devleti üzerindeki rekabeti olmadığı için bu hususta daha fazla ayrıntıya girmeye gerek görmemekle birlikte editörlüğünü Marian KENT'in yaptığı bir eserde (Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul, 1999) yer alan makalelerde bu mevzunun derli toplu olarak işlendiğini hatırlatırız: Feroz AHMAD, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.6-35.- F.R. BRIDGE "Habsburg Monarşisi ve Osmanlı İmparatorluğu", s.36-59.- R.J. BOSWORTH, "İtalya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.60-87.- Alan BODGER, "Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.88-128.- Ulrich TRUMPENER, "Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.129-163.- L.Bruce FULTON, "Fransa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.164-198.- Marian KENT, "Büyük Britanya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", s.199-251.

* Rumî takvime göre verilen tarihlerin Miladî takvimle hangi tarihe geldiği için çeşitli kılavuzlar vardır. Bunlardan biri de Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından basılmış olan şu kitaptır: Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Takvîmü's - Sinîn* (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Ankara, 1993.

⁴ K:249, D: 1036, F: 2. [Kaleme aldığımız konuyla ilgili olarak taradığımız anıtlar içinde - benzer türden eserlerde rastlanabilecek olumsuzlukları taşımalarına rağmen- nisbeten en fazla bilgi içereni için bakınız: Arif Cemil, *I. Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, İstanbul, 1997. Ayrıca çok popüler ol-

Rıza Bey, bu yazışmasında, hasta göstererek iki ay hava değişimi aldığı Gürcü asıllı bir mülâzım-ı evveli Batum'a gönderdiğini fakat kendisinden henüz bir haber alamadığını da dile getirip bu kişinin Rusya'da bulunduğu zaman gideceği yerin darağacı olacağına oysa hükümetin de onu sorumlu tutacağına değindikten sonra Of'ta Rauf Efendi adında, Rusya'daki akvâmın lisânlarına vâkıf ve çeteciliğe elverişli - hattâ Tikveş'te Enver Paşa ile çeteye çıkmış- bir mülâzım-ı evvel bulunduğunu belirtmiştir. Rıza Bey'in söz konusu subay için söyledikleri, ne bölgedeki askerî birliklerin komutanlarıncı ve ne de hükümet üyelerinin pek çoğunca -istisnaları olsa da- bu operasyonun bilinmemekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bahsedilen Rauf Bey ise yararlanılması düşünülen kişilerden olsa gerektir.

Rıza Bey'in yukarıda değinilen yazışmasından daha önce başlamış olup Türk-Alman gizli anlaşmasının Ağustos başında imzalanmasından sonra hızlanmış olan etkinlikler içinde Gürcüler de yer almışlardır⁵. Doğu Karadenizli reisler ve adamlarına da, kayıkçılar kâhyası Yahya Reis'ten şımartılmış kaçakçıların başı olarak söz edilse bile, iş düştüğü âşikârdır⁶. III.

masına rağmen bir başka kitabın (İki Devrin Perde Arkası, Anlatan:Hüsamettin Ertürk, Yazan:Samih Nafiz Tansu,İstanbul,1996.) gerek anı sâhibinin ve gerekse onu dinledikten sonra -anlatana ne kadar sadık kaldığı bilinmemekle birlikte- bu hatıraları kaleme alan kişinin onayları alınmaksızın (künyesi verilen baskısının önsözünden de anlaşılabilceği üzere) daha önce basılan metninde değişiklikler yapılmış olması akademik kaygıların ön planda olduğu çalışmalarda bu kitabın referans verilmesinin ne kadar güç bir iş olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak nesnellik ve güvenilirlik açısından ihtirazî kayıtlar konulması Ertürk'ün önemli bir kişi olduğu ve büyük sorumluluklar aldığı gerçeğinin göz ardı edilmesi olarak algılanmamalıdır: Teşkilât-ı Mahsûsa dosyaları şu anda muhafaza edildikleri kuruma 1928 yılında Hüsamettin Ertürk tarafından intikal ettirilmiştir. (Vahdet KELEŞYILMAZ, "Türk Ordusundan Bir Vefa Örneği ve Teşkilât-ı Mahsûsa Belgeleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:XV, Sayı:44 (Temmuz 1999'den ayrı basım.) Fakat hemen şunu da eklemek gerekir ki, abartılı ve hangi kısmına ne kadar güvenileceği şüpheli anılara dayalı olarak yaygınlaşan bilgilerin aksine ne Hüsamettin Ertürk ve ne de Kuşçubaşı Eşref Birinci Dünya Savaşı sırasında Teşkilât-ı Mahsûsa Başkanlığı gibi bir görevi üstlenmişlerdir. Bu, belgeler ışığında, her türlü tartışmanın dışında bir gerçektir. Hatıraların olumsuzluklarından sakınmak için mutlaka ana kaynaklara ulaşmak gerekir. Aksi takdirde yapılan çalışmanın gerek güvenilirliği ve gerekse bilimsel literatüre katkısı bakımından pek de parlak olmayan bir terkipten öteye geçememesi gibi bir sıkıntı doğar. Bu bağlamda Philip H. STODDARD'ın Türkiye'de çeşitli baskıları yapılan kitabında (Teşkilât-ı Mahsûsa, Çeviren: Tansel Demirel, İstanbul, 1994.) kendisinin "...yazar Türkiye ve Mısır'da örgütün faaliyetleri hakkında bilgisi olanlarla görüşmüş, kitabını bu kişilerin anlatıklarına dayandırmıştır. Bunların hepsini özel olarak anmak gerekir. Ancak Eşref Kuşçubaşı'nın yardımı olmasaydı bu kitap yazılamazdı..." şeklindeki beyânıyla da dile getirdiği üzere, böyle bir talihsizliğin yaşandığını söylemek mümkündür. Anlaşılacağı üzere, kitapların ya da makalelerin adları ve hacimlerinden daha çok içerikleri ve nitelikleri, literatüre bilimsel anlamdaki katkıları önemlidir. Teşkilât-ı Mahsûsa ile ilgili konuları da bu bilimsel çerçevede değerlendirmek gerekir. Bu makalede, asıl konuyu gölgelemek için öne çıkarılmamış olmakla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından Mondros Mütarekesi'ne kadar geçen zamanda Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başında bulunan dört kişiden üçünün adları ve halef-selef oluşları da görülebilir. Dördüncü kişi ise yukarıda künyesi verilmiş olan kendi makalemde adı geçen Ali Başhamba'dır. Bu satırların yazarı, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın kuruluşu ve başkanları konusunu ileride dökümanter olarak yazacaktır.

⁵ K:249, D: 1036, F: 3.

⁶ K:249, D: 1036, F: 4.

Ordu komutanının da Teşkilât-ı Mahsûsa'nın eylemleriyle ilgili olduğu yapılan yazışmalardan anlaşılmaktadır⁷.

Kafkasya'da yürütülen Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetlerine ve hem de Erzurum'daki ordu birliklerinin içinde bulunduğu duruma ışık tutan 2 Eylül 1330 tarihli bir belgeye göre,⁸ bir hafta evvel tekrar Arhavi'ye gitmiş olan - fakat o anda Rize sancağında bulunan- Rıza Bey maksadına uygun olarak teşkilâtı ikmâl etmek üzere dir. İstanbul'dan gönderilen Gürcülerden üçü ve evvelki gönderilenlerin ikisi teşkilâta bağlı kayıklarla Rusya'ya gönderilmiştir fakat henüz kayıklar geri dönmediklerinden Rusya'ya girip giremediklerine ilişkin bilgi alınmamıştır. Rusya'da Osmanlı Devleti'nden dehşetli surette çekinildiği deniz yoluyla Batum'dan ve kara yoluyla Murgul'dan gelenlerin ifadesinden anlaşılmıştır. Rusya'daki Rumlar ile Ermeniler ve keza Osmanlı uyruğu olup Rusya'ya firar eden melunlar gönüllü olarak Rusya'da istihdam edilmişlerdir. Görevini kesinlikle ifa edemeyen Rusya Şehbenderi'nin ise -eşinin Fransız olması hasebiyle- Üçlü İtilâf taraftarlığı yapmakta olduğu duyumu alınmıştır. Fakat bu belgede beşinci madde olarak yer alan şu ifade özellikle önemlidir:

“Erzurum ve havâlisinde ordumuz askerinin çıplak olduğu Bahaeddin Şâkir Bey iş'ârıyla anlaşılmakta... buradan Erzurum'a muâvenet edilebilmesi gayr-i kabil-i imkândır... İstanbul'dan top şayak buraya sevk edilirse o zaman zarfında burada diktirilerek sevk etmek tahakkuk edebilir ve temin edebileceğimizi vaad edebiliriz.”

En çok istenilen bir şey olarak -edinilecek bilgiler teşkilâtın hareketini tanzim edeceğinden- “vilâyet şifresiyle siyâset-i hükûmetten” haberdar edilmek arzusu dile getirilip Kapitülasyonların kaldırılması münasebetiyle üç gün üç gece temaşa gösterildiği, son gün de Cemiyetin idâresi altında gayet muntazam medenî bir hükûmete layık bulunan mem-

⁷ K:249, D: 1036, F: 5-6.

⁸ K:249, D: 1036, F: 7. (Bu yazışmanın altında “Süleyman Askerî”nin imzasının olması kendisi tarafından görüldüğünün bir işareti olsa gerektir. Kuşkusuz yazarın kimliği Süleyman Askerî Bey için meçhul olamazdı. Kendisine “muhterem, muazzez kardeşim” diye hitap eden bu kişi; Kara Kemâl, Yenibahçeli Nâil, Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi üçlüsünden biri olsa gerektir. Çünkü Rıza Bey ile Bahaeddin Şâkir Bey yazışmanın kendisinde zikredilmektedir.)

leketin erkekleri ve kadınlarından oluşan bir miting yapıldığı da belirtilen bu yazışmada, teşkilât ikmâl edildiğinden saldırıya geçmek için ileri emri beklenildiği bildirilmiştir. Bu günlerde, Türk Genelkurmay'ına "Kafkasya'daki Ermeni Taşnaksütyun ve Hınçakyan komiteleri Rusya hükûmetiyle akd-i i'tilâf ederek harb vukuu takdirinde Türkiye Ermenilerinin..."de bunlara katılacaklarına ilişkin istihbarat gelmiştir. Üstelik Ruslar Odesa*, Sivastopol ve sair Karadeniz havâlisindeki mıtıkalarda üç yüz seksen kişi kadar Osmanlı Müslümanını Türk câsûsu diye tutuklamışlardır⁹. Bu durum hem Türk tarafının işlerinin hiç de kolay olmadığını hem de Rusya'nın Ermenilerin gönüllü desteğiyle karşı hazırlıklar içinde olduğunu göstermektedir. Ermeni sorununu zâten bilen Süleyman Askerî; Rıza Bey'den, Türklerle iş birliği yapmasalar bile, hiç olmazsa yansızlıklarını sağlamaya çalışmak ve bu cihetle kesin zorunluluk olmadıkça Ermenilerin kalplerini bile kırmamak lüzûmu hakkında gerekenlerin dikkatini çekmesini istemiştir¹⁰.

* Rusların buralarda yaptıkları tutuklamalar Türk faaliyetleri açısından mutlaka yıkıcı olmuştur. Çünkü Teşkilât-ı Mahsûsa elemanlarının da bu bölgelerde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir: 1914 Eylülünde Odesa yoluyla hareket eden Ali Murteza Efendi görev bölgesi olan Dağıstan'da özellikle nüfûz sâhibi olan kişilerle irtibat geçmeye gayret göstermiş, Şeyh Seraceddin'in dostluğunu kazanmış, Avar hanlarını ziyaret etmiştir. Ancak Avar hanları kendisine ancak isyânın büyümesinden sonra harekete geçebileceklerini ifade etmişlerdir. Faaliyetlerini ilerleten Ali Murteza, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın vaad etmiş olduğu para, silah ve cephane gelmeyince büyük sıkıntı çekmiş ve bu nedenle İran'a giderek yeniden talimat almak ihtiyacını duymuş ve Osmanlı Devleti'nin Tahran Ataşemiliteri Ömer Fevzi Bey'e sunduğu raporda, yeterli para sağlandığı takdirde Kafkaslarda ihtilâl çıkarmak, köprüleri uçurmak, hattâ Bakü petrolerini yakmak gibi işlerin mümkün olabileceğini dile getirmiştir. Daha sonraki süreçte etkinliklerine devam eden Ali Murteza, bir grupla birlikte Bakü'ye gitmiştir. Burada gruptan bir kişi, Said Gabiyev'in Rus tahakkümünden kurtulmak amacıyla oluşturduğu cemiyet ile irtibat kurmak üzere Vladikafkas'a gönderilmiştir. Diğer taraftan Müsavat Cemiyeti ile irtibat kurulmuş ve bu cemiyet Rus Kafkas Ordusu'nda bulunan bir Gürcü subay vâsıtasıyla Rus orduları hakkında bilgi toplayarak Ömer Fevzi Bey'e ulaştırmak, İran üzerinden Bakü'ye kadar silah kaçırmaları için gerekli tedbirleri almak gibi işleri üstlenmiştir. Müsavat Cemiyeti lideri olan Mehmet Emin Resulzâde ise Osmanlı Devleti'nin Tahran Elçiliğine gönderdiği raporlarla, Rus orduları hakkında bilgi vererek kendilerine silah yardımı yapılmasını istemiş fakat bu mümkün olmayınca bir adamını Ömer Fevzi Bey'in yanına göndermiştir. Ancak bu adamı eli boş ve üzgün bir şekilde Bakü'ye dönmüştür. Bu arada Ali Murteza, bir başka kişiyle birlikte askeri ve stratejik önemi bulunan köprüleri havaya uçurmak, askerî erzak depolarını yakmak, Bakü'den Dağıstan tarafına silah geçirebilmek için Dağıstana gitmiş ve burada ileri gelenlerden bir kaç kişiyi çete teşkili için Çeçen ve Ahî taraflarına göndermişlerdir. [Sadık SARISAMAN, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İran Elçiliğimiz İle İrtibatlı Bazı Teşkilât-ı Mahsûsa Faaliyetleri", A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma Ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM), Sayı: 7 (1996), s. 209-217.] Ayrıca Resulzâde'nin bu dönemi içine alan anıları için bakınız: Resulzâde Mehmed Emin (Sadık Azerbaycan Şura-yı Millisi Reisi), Azerbaycan Cumhuriyeti, Keyfiyet-i Teşekkülü ve Şimdiki Vaziyeti, Şehzâdebaşı (İstanbul), 1339-1341.

⁹ K:243, D:1009, F:23/1.

¹⁰ Vahdet KELEŞYILMAZ, "I. Dünya Savaşı'nda Ulusal Güvenlik ve Dil Bilir Eleman İhtiyacı", Askerî Tarih Bülteni, Yıl: 25, Sayı:48 (Şubat 2000), s.147.

Trabzon vilâyetinden gönderilen “gayet müsta'cel” kayıtlı bir şifreye göre;¹¹ Kafkasya'da Türklerle ve Gürcülerle birlikte çalışarak “esbâb-ı ihtilâl ve isyân ihzârıyla mükellef” olan Almanların zararlı olabilecek hareketlerine engel olmak için gereken önlemlerin alınması hususunun Kara Kemâl'in bölgeye intikalinden önce -Süleyman Askerî ve İsmâil Canbulad Beylerle görüştüğü esnada- gündeme gelmiş olması çok düşündürücüdür. Üstelik Kara Kemâl'in beyânı bu kaygıların yersiz olmadığı doğrultusundadır. Bundan ötürüdür ki Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi aracılığıyla geldiği anlaşılan bu şifrede, gerek (Gürcü) Kereli* ve gerekse Almanlara ilişkin olarak “Enver Paşa'dan bittahkik” bilgi istenmiştir¹².

Deniz aşırı faaliyetlerin de ihmal edilmediği “Cemâl Bey'e on iki lira verilerek evvelki gün Suhum'a gönderildiği maruzdur” denilen şifreden anlaşılmaktadır¹³. Bir süre sonra -muhtemelen işlerin daha sağlıklı yürütülebilmesi için- Kafkasya'daki faaliyetler için Erzurum'da bir genel merkez, Trabzon ile Van'da birer bölge yönetim kurulu oluşturularak yeni bir yapılanmaya gidilmiştir¹⁴. Bu yeni yapı “Kafkas İhtilâl Cemiyeti”nin mer-

¹¹ K:249, D: 1036, F: 11. (Bu görüşme ve endişeler aynen şöyle ifade edilmiştir: “Kemâl Beyin ifadesi: Dün buraya muvasalat edildi. Gülcemâl'le daha doğrusu Almanlarla gelmem isabet oldu. Geleceğim gün Süleyman Askerî ve İsmail Canbulad Beylerle görüştüğüm esnada Almanların burada mazarratane hareketine mani olmak için tedabir-i lâzime ittihazı ve rüfekamızla beraber hükümetin ikazı esâsı görülmüş idi. Almanların burada bizimle ve Gürcülerle beraber çalışarak esbâb-ı ihtilâl ve isyân ihzârıyla mükellef oldukları söylenmiş idi. Halbuki mümaileyhim ile vukubulan temas neticesinde bunların yegâne ehemmiyet verdikleri mesele bizim burada neye muktedir olduğumuza kesb-i ittila olduğu anlaşıldı... “ne yapmak mümkündür, ne kadar silâh lâzımdır, ne miktar paraya ihtiyaç vardır.” Evvela bunları bilmek esâs-ı vazifelerini teşkil eylediği ve burada bir hayat-ı faaliyet ve unsur-ı hayat gördükleri hâlde pek fedâkârane çalışacakları ve istenildiği kadar para, silâh ve vesâit-i lâzime getirebilecekleri anlaşıldı. Bir de yarın buraya muvasalat edecek olan Kereli'nin Gürcistan'daki kuvvetine tamamen emin olmadıkları için onu da ihtiyatla telakki ettiklerini ifade ettiler. Bunların burada şimdi üç vaziyetli tarassud ve keşf ile meşgûl olduklarını seziyorum. Birincisi kuvve-i askeriyemiz, ikincisi Cemiyetin kuvveti, üçüncüsü Gürcülerin kuvvetidir.”)

* Bu kişi Akdes Nimet KURAT'ın (Türkiye Ve Rusya, Ankara, 1990, s.499.) Gotthard JA-ESCHKE'nin “Der Turanismus der Jungtürken” adlı makalesine atfen değindiği Leo Keresseldize olsa gerektir.

¹² K:249, D: 1036, F: 11/1. (14/15 Eylül 330 tarihli)

¹³ 249, D: 1036, 1/12. (22 Eylül 330 tarihli)

¹⁴ K:249, D: 1036, F16. (29 Eylül 330 tarihinde, Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başından bulunan Süleyman Askerî Bey'in, “Bizzât hâllolunacaktır. Rıza Bey'e aiddir” kaydıyla Trabzon vilâyetine gönderdiği şifre şöyledir:

1. Erzurum'da bir merkez-i umumî teşkil edilmiş ve Trabzon ile Van'da birer muntika hey'et-i idâresi tesisi mukarrer edilmiştir.

2. Trabzon muntika hey'et-i idâresi sizinle Nâil Bey ve zâten sizin muntıkaya derdest-i i'zâm olan Tahsin Paşazâde Mülâzım Râmiz'den mürekkebe olması mutasavverdir. Kendisine tebliğ ve i'zâm edilmek üzere Râmiz Bey hakkındaki mütalaamızın sûrat-i iş'ârî lâzımdır.

3. Trabzon muntika hey'et-i idâresi Batum... şimâliyle Lezgi eyaletlerinde teşkilât ve terfîbâtı ihtilâliyenin tatbik ve icrâsıyla mükellef bulunacaktır. Bizim taraftaki hudud mevakiinde... icbâbî kadar sevkîyat ve istilâat merkezi teassis edecektir...

4. Teşkilâtın yakında fiiliyatı icbâb ettirmesi melhuz olduğundan teşkilâta... gayret ediniz.”)

kezi ve kollarını göstermektedir. Bu sırada kendilerine katılan bazı kişilerin “hin-i hacette bir takım mevkûfinle beraber Teşkilât-ı Mahsûsa'da istihdâm olunacak”larını¹⁵ bildiren Rıza Bey, ertesi gün yeni yapılanmaya ilişkin görüşünü beyân etmiştir¹⁶:

Tahsin Paşazâde Râmiz Bey'i tanıdığını ve kendileri uygun görürse fikrinden ve arkadaşlığından memnuniyetle yararlanabileceğini belirten Rıza Bey, o mıntıkada çalışacağından dolayı bu hususta Kemâl Bey'in de onayının alınması gerektiğini belirtmiştir. Rıza Bey'in bu şifresinde dikkati çeken bir önemli husus da Nâil Bey refakatiyle hududa doğru hareket eden (Alman) Mösyö Muzel, Kereli ve arkadaşlarının talimât haricinde iş görüp görmeyeceklerine dâir kaygıların varlığıdır. Rıza Bey “Ben bunların (bizi) bir an evvel harbe itecek vakalar ihdas edeceğine kaniim” sözleriyle kendi görüşünü belirtirken Kemâl Bey ve Nâil Bey ile aralarında hassas konularda görüş ayrılıkları olabileceğinin de işaretini vermektedir. Bunu destekleyen bir nokta da Rıza Bey'in “muhtelif merâkiz ve eşhâstan alınacak ta'limâtla hükûmet edilemeyeceği tabî ve bunun tevliid edeceği mazarrat pek âşikâr olduğundan” bu konuya açıklık getirilmesini istemesidir. Rıza Bey ayrıca “vesâit-i ihtilâliyenin ihzârı için teşkilât icrâsına say edildiği, teşkilât yapmak üzere nerelere kimlerin gönderildiğine dâir izâhât posta ile takdim edilecektir” sözleri yazışmaların şifreli telgraflarla sınırlı kalmadığını da göstermektedir.

Rıza Bey'in değindiği önemli bir konu da, “vaziyetin yakında faaliyeti icâb ettirmesi ihtimâli en ziyâde ehemmiyeti hâiz bir mes'ele olduğundan” bahisle, Karadeniz sâhillerinin bir Rus saldırısına uğraması olasılığına karşı alınması gereken önlemler için vilâyete bir talimât gönderildiğinden söz etmesidir. Vâli Bey'in Rusya gemilerinin ara sıra dolaştığını gördüğünü, “bizzât ahâlîyi vaktinden evvel telaşa duçar etmemek için ta'limâtı sûret-i hafiyede, müteenni bir sûrette” uygulamakta olduğunu fakat düşmanın hareketlerinin ahâlîde telaş uyandırdığını, eğer faaliyet pek

¹⁵ K:249, D: 1036, F: 16/2. (29 Eylül 1330 tarihli)

¹⁶ K:249, D: 1036, F: 17.

yakınsa “tertîbâtı umûmiyenin ona göre izhârı” için emir beklediğini ifade eden Rıza Bey'e gönderilen - ve kaygılarının büyük ölçüde paylaşıldığı izlenimini uyandıran- cevapta neden ve nasıl hareket edilmesi gerektiği bildirilmiştir:

“1. Gürcistan'da muvaffak olmak için Gürcüler ve bilhassa Hıristiyanlarıyla tesis-i münasebat etmek ve teşkilâtlarıyla temas girmek muktezidir.

2. Almanlarla talimimizi rabt etmiş ve teşrik-i mesai etmiş olduğumuzdan bunların maksadımıza hadim bir sûrette hüsn-i istihdâmları lâzımdır.

3. Binaenaleyh orada bulunan Gürcüler ve Almanlarla müteahhiden hareket etmek menafimize muvafıktır. Şu kadar ki teşkilâta ve kaffe-i ahvâle bizim hâkim olmamız muktezidir. Bunun için Alman ve Gürcülerle sizden teşkil ettiğiniz muhtelit komisyonun reyî olmadıkça hiç bir hareket yapılmaması prensibini vaz ve tamamen muhâfaza edilmek lâzımdır.

4. Gürcüler dahilde teşkilât yapmağa sevk ve Muzel'e de bu husus sûret-i lâzımede telkin ediliyor.

5. Kereli'nin teşkili arzusunda bulunduğu (lejyon) behemehâl sizin tensib edeceğiniz mahâlde ve kontrol altında bulunmalıdır...

6. Nazar-ı dikkati celb edecek harekât-ı nümayişkârane (yapılmaması) henüz bizim tarafta yapılacak tertîbât ve istihzârâtın tamamıyla setr edilmesi lüzûmu îcâb edenlere teşhim edilmelidir¹⁷...”

Süleyman Askerî Bey, yukarıdaki şifreli talimâtının yedinci ve son maddesinde, Muzel ve Kereli'nin iyi idâre edilmesini “ancak kabil olmayacağına kanaat hasıl olduğu dakikada îcâbına bakmak üzere” durumun

¹⁷ 249, D: 1036, F: 18.

kendisine bildirilmesini de istemiştir. Süleyman Askerî Bey'in şifresine Trabzon'dan alınan şifreyle yanıt gelmiştir. Rıza ve Nâil Bey'lerin ifadesi olduğu bildirilen bu cevapta, "...malûm hükûmetle yaptığı mukavelenâme mücibince ilân-ı harbden evvel yirmi süvarisinden başka Gürcü ordusu teşkil etmesi taht-ı temine alınırsa müştereken çalışmakta mahzur yoktur. Bu cihet taht-ı temine alınmadıkça her türlü ihtimâlê karşı Kereli'nin burada bulunması muvafık değildir. Mösyö Muzel'le çalışılabilir¹⁸" sözlerine yer verilmesi Kereli'nin muhtemelen tümüyle Almanlara endekli varlığından duyulan hoşnutsuzluğun ve daha evvelce değinildiği üzere belki de talimat haricinde iş yapabileceği konusundaki kaygıların bir işareti olsa gerektir.

Bir süre sonra, sınır ötesi faaliyetler için Rize'nin -muhtemelen en uygun yer olduğundan- faaliyet merkezi olduğu Süleyman Askerî Bey'e bildirilmiştir¹⁹. "Kafkas İhtilâl Cemiyeti Trabzon Mıntuka Hey'et-i İdâresi'ne" gönderilen bir diğer şifre ise sınır ötesi çalışmaların kapsam ve amacı konusunda şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır²⁰:

" Miralay Yusuf, Yüzbaşı Sadeddin beyler Tiflis ve havâlîsinde teşkilât ve tertîbât-ı ihtilâliye ihzâr ve tatbik ve icrâsına me'mûren gönderilmiştir. Kendilerine mesarîf-i rahiye olmak üzere ... lira verilmiştir. Hududdan mürur ve mahâll-i maksûda bir an evvel muvasalatları esâsâtunun istikmâli tavsiye olunur."

Bundan sonra silâh gereksinimi, sınırlara ve sınır ötesine sevkîyat, müfrezelerin donanımı, personel işleri (maaş, yaşa giyecek ve saire) gibi konularda hummalı bir etkinlik başlamış ve Osmanlı Devleti resmen savaşa girdikten sonra da devam etmiştir²¹.

II. Savaşa Girdikten Sonra

Savaşa girildikten sonra Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerinin açıkça ileri harekete geçmelerinin önünde her hangi bir engel kalmamıştır. Ni-

¹⁸ 249, D: 1036, F: 19.(4/5 Teşrin-i Evvel 1330 tarihli)

¹⁹ 249, D: 1036, F: 20.(10Teşrin-i Evvel 1330 tarihli)

²⁰ 249, D: 1036, F: 1/14. (11 Teşrin-i Evvel 330 tarihli)

²¹ 249, D: 1036, F: 21.(31 Teşrin-i Evvel 330 tarihi itibarıyla)

tekim Nâil Bey de Çürüksu'ya doğru ilerlemeye başlamıştır²². Fakat daha savaşın ilk günlerinde -harbin mukaddematında neden ibâret faaliyet yapılabilceği hakkında evvelce talimât verilmiş olan- Kafkas İhtilâl Cemiyeti'ne, "hareket-i âhireyi besleyebilmek için şimdilik ne bir tek fişenk ne de tüfenk irsâli kabildir²³" denilmesi ve hattâ bu yazışmanın müsvedesinde "Harbin vukuunda çetelerin göreceği hidemat hakkında evvelce talimât verilmişti. Burada silâh ve cebhâne mevcûd olmadığı gibi gönderilmesi dahi imkânsızdır²⁴" ifadesine yer verilmesi silâh ve cephaneye yokluğunun derecesini ortaya koymaktadır. Ayrıca talimât haricinde yapılan hareketlerden rahatsızlık duyulduğu da bellidir. Bundan dolayı birkaç gün sonra duruma müdahâle edilmiştir: "Cebhedeki bütün gönüllü kıtaatının kâmilen ordunun emrine verilmesi takarrür etmiştir. Kafkas İhtilâl Cemiyeti ancak dâhildeki kıyam ve ihtilâlin tertîb ve tahriki, esbâb-ı idâmesinin temini ile meşgûl olacak ve yalnız İran dâhilinde muntazam faaliyet-i müselleha yapacaktır²⁵."

Trabzon hey'et-i idâresinin talimâta muhâlif olarak faaliyete giriştiği, bunun yanlış olarak görüldüğü "böyle müsaadesiz harekât makamât-ı askeriyeyi lüzûmsuz inkısam-ı kuvvaya mecbur edebilir" kanaatiyle Kafkas İhtilâl Cemiyeti'nin yalnızca kendisine verilen talimâta uygun davranması istendiği hususunda şüpheye yer yoktur²⁶. Bu gelişmelerin ardından Rıza Bey, Rus sâhillerine çıkılması yolunda aldığı talimâta uygun hareket edeceğini bildirmiştir²⁷.

²² 249, D: 1036, F: 22.

²³ 249, D: 1036, F: 23. ("Bizzât hâllolunacaktır. Rıza Bey'e aiddir" kaydıyla Süleyman Askerî Bey tarafından Trabzon Vilayeti'ne gönderilen 2 Teşrin-i Sani 331 tarihli şifre.)

²⁴ 249, D: 1036, F: 23/1. (Kırmızı kalemle yazılıp mavi kalemle çizilen bu ifadenin yerini muhtemelen "... bu faaliyete muhâlif olan hadise-i âhireyi beslemek için şimdilik..." kaydını taşıyan müsvedde ve en sonunda da 23. dipnotta değinilen belge almıştır.)

²⁵ 249, D: 1036, F: 24. (Süleyman Askerî Bey'in 5 Teşrin-i Sani 1330 tarihli "Gayet mahrem ve müsta'celdir. Rıza Bey'e aiddir" ibareli bu şifreli telgrafında, dâhildeki kıyam ve ihtilâlin tertîb ve tahriki, esbâb-ı idâmesinin temini için yapılması istenilenlerin ayrıntısı şöyledir: Rus sevâhiline bir akın kolu çıkarılacaktır. Suret-i istihdâmını kat'iyen ihsas etmeksizin Suhum, Kutais, Tiflis ... Bakî havâlisini tanıyan eşhâs-ı kafile ile en metin ve müstenid efrâddan ve Suhum sevâhili ve ahvâlini bilenlerden ehil olarak yüz kişilik bir kuvvet bu Cuma günü akşam üzeri sefere tamamen müheyya bulunmak üzere ihzâr ediniz... Şimdi nerede bulduklarını bugün bildiriniz... Bu hususu teebhür câiz değildir. Teşebbüs pek mühimdir. Kat'iyen intişarına meydan verilmemelidir. Hristiyan Gürcülerden üç dört kişi de bu hey'et içinde harekete müheyya bulunmalıdır.)

²⁶ 249, D: 1036, F: 24/1.

²⁷ 249, D: 1036, F: 25. (8/9 Teşrin-i Sani 330 tarihiyle Vâli Cemâl Bey'in aracılığıyla Rıza Beyin gönderdiği şifreli telgraf metni: "Emriniz vechile iktiza ile eşhâs ve efrâd ihzâr edilmiş ve hava müsaade ettiği sürette yarın Trabzon'a hareket takarrür etmiştir. Yanımızda bulunan hey'etten de birkaç zât gidecektir. Trabzon'a muvasalatla arz ederim, efendim.")

Rıza Bey bir sonraki yazışmasında “Batım'u sukut ettirerek umumiyetle Kafkasya ihtilâlini temin ile bütün (Rus) ordusunu perişan etmek²⁸” niyetini dile getirdikten sonra Rusya'ya yönelik iki seçenek ileri sürmüş ve Enver Paşa ile görüşülerek hangisi uygun bulunursa ona göre hareket etmek için emir beklediğini belirtmiştir. Onun gönlünden geçenin, idâresi kendisine verilecek bir kuvvetle - arz edeceği zamanlarda donanma da bombardıman etmek kaydıyla- Batım'u işgal etmek olduğuna şüphe yoktur. Ancak bu isteğine beklediği karşılığı alamadığı da bellidir. Çünkü ertesi gün, kendisine birkaç gündür yapılan bildirim üzerine havanın müsaadesizliğine rağmen hareket edildiğini, gece fırlananın şiddetinden her bir kayığın bir köşeye ancak saklanabildiğini belirten Rıza Bey, “... Ben Alman ve Gürcü hey'etiyle Atina'da (Pazar) bulunuyorum. Fırtına bütün şiddetiyle devam ediyor. Şimdi vilâyetten aldığım bir şifrede harekâtın tehir edildiğini ve kemâkân eski vazifeye devam olunması emr olunuyor...²⁹” dedikten sonra Rusların Çoruh nehrinin karşı sâhilinde bile duramayarak Acara suyu vâsıtasıyla Batım'a çekilmekte olduğunu, düşmanı büsbütün korku sardığını belirtip bu başarılarla rağmen “mütereddid ve mütehavvil” vaziyetten, emir ve kumanda konusundaki kargaşadan, pek güzel bir surette çarpışmalara iştirak ettirdiği ecneblerin hükûmet tesis sevdası ile başlarına buyruk Suhum'a gitmelerinden yakınmış ve ayrıca zâbit ve küçük zâbitlere şiddetle muhtaç olduğunu bildirmiştir.

²⁸ 249, D: 1036, F: 26.(10 Teşrin-i Sani 1330 tarihlidir.)

²⁹ 249, D: 1036, F: 27.(11/12 Teşrin-i Sani 1330 tarihli, Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi Bey'in “Rıza Bey'den aldığım şifreyi aynen veriyorum” izâhlı “gayet müsta'cel” ibâreli telgrafında sitem ve şikâyet kokan ifadeler aynen şöyledir: “...Yoksa ne vilâyetten ne ordudan zerre kadar şikâyetim yoktur. Cümlesinden Allah razı olsun. Her mürâcaatıma pek büyük teşhîlât ediyorlar ve bu teşhîlât sayesinde ümit edilmeyen muvaffakiyet istihşâl olunarak düşman bugün Çoruh nehrinin mukabili sâhilde bile duramayarak Acara suyu vâsıtasıyla Batım'a çekilmektedir. Düşmanı bütün bütün korku sarmıştır. Bu muvaffakiyetlere rağmen beni azab içinde boğan hâl ... mütereddid ve mütehavvil vaziyettir. Cümleden bilirsiniz ki ben düşmanla çarpışmaktayım. Harekâta ufak bir tereddüd husul olur emir kumandada vahdet olmazsa felâket muhakkaktır... Artık muhabere, müzâkere devri geçmiştir. Mesela kendime refik-i mesai ittihaz ettiğim arkadaşları İstanbul Kâtib-i Mes'ûti Kemâl Bey tamamıyla bana terk etmiştir. Gerek onlarla ve gerek Nâil Bey'le muhaberesini bırakmalıdır. Bu ikinci defadır ki vuku buluyor... Suhum mes'eleleri için hatt-ı hareketimiz hakkında ta'limât verdiğiniz zaman Kemâl Bey Hopa'da Nâil Bey'le muhabereye koyuldu. Bunlar ehemmiyetsiz olmakla beraber harekâtımıza pek büyük teşiri olan hususattandır. Kemâl Bey konuşabilir. Bu arkadaşlar benimle mi iş görecekler yoksa her gün İstanbul'dan gelmesi muhtemel ta'limâta mı intizar edeceklerdir. Evvela bu mes'ele hâfifedilmeli. Sanıyen bu ecnebilere karşı alacağım vaziyet hakkında katf malûmat verilmeli. Pek güzel bir surette bunları müsademelere iştirak ettiriyor idim. Şimdi hükûmet tesis sevdası başladı da. Suhum'a gidip hükûmet tesis etmek için koşuyorlar idi. Şimdi ben bunları ne suretle geri çevireyim. Benim elimde ancak beş zâbit var bunlarla idârenin tanzimi pek güç, zâbit ve küçük zâbitlere şiddetle muhtacım.”)

Görüldüğü gibi Rıza Bey hem kendi istediği seçenek doğrultusunda hareketin tercih edilmemesinden ve hem de istenilen harekete başlanmışken bu faaliyetin -belki hava muhâlefetinin de etkisiyle- tehiri* ve eski göreve dönmeleri için emir gelmesine sitemkâr olmanın dışında “emir ve kumandada vahdet” isteğini ısrarla dile getirmektedir. Burada gözden kaçmaması gereken hususlardan biri de Suhum'a yönelik hareketin iptal değil, yalnızca tehir edilmiş olmasıdır: Rıza Bey'in gönlünü alan ve hareketine ve maiyetine Kemâl Bey ve sairenin karışmayacağını içeren ifadelerin de yer aldığı bir belgede, bu hareket için Yakup Cemil Bey'in görevlendirildiği anlaşılmaktadır³⁰.

Birkaç gün sonra Rıza Bey'e gönderilen bir şifre ile silâh ve cephane ihtiyacının karşılanmaya çalışıldığı ve kendisinden beklenen hizmetin ne olduğu çok açık bir biçimde bildirilmiştir:

"1. Muzel'in bahsettiği ve cebhânenin sefârethânedede olup olmadığı tahkik edilecektir. Var ise oraya gönderilecektir.

2. Batum'un işgali mes'elesiyile şimdilik meşgûl olmayınız. Sizden beklenen hizmet Batum ile Kars arasındaki muntıkadan Kafkasya dâhilindeki araziyi tanıyan efrâddan müteşekkil küçük çeteler hâlinde ilerleyerek ve az zayıat vererek Rusların harekât-ı askeriyesini iskişaf ve mümkün mertebe tâciz eylemek ve İslâmlarla meskûn olan havâlîde teşkilât yapmaktır.

3. Batum-Poti hattını atabilmek mümkün ise atınız.

* Büyük ihtimâlle Rus donanmasının engelleyici ya da saldırgan faaliyetleri de bu harekâtın erelenmesinde rol oynamış olsa gerektir. Süleyman BEYOĞLU'nun büyük ölçüde Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgelerine dayalı olan bir bildirisinde ["Birinci Dünya Savaşında Trabzon (1914-1919)", *Trabzon Tarihi İsmi Toplantısı (6-8 Kasım 1998), Bildiriler*, Trabzon, 1999, s.479-488.] "Trabzon şehrinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Samsun'dan zâhire naklini sağlayan kayıkların Ruslar tarafından bombardıman edildiğine ve böylece yükün ve mürettebatın zarar gördüğüne değinmesi de bu ihtimâlin hiç de zayıf olmadığını ortaya koyar.

³⁰ 249, D: 1036, F: 28. (12 Teşrin-i Sani 330, tarihli, "Rıza Bey'e aiddir. Bizzât hâllolacaktır" ibâresini taşıyan bu şifre şöyledir: "Muvaffakiyetlerinizin her zaman takdîrkârıyız ve hürmetlerle selamlarız. Kafkasya sâhiline çıkacak kuvvet Yakub Cemil Bey'in idâresinde bir haftaya kadar Trabzon'a müteveccihen buradan hareket edecek. Askerî Bey görülen lüzûma mebnî Basra'ya me'mûr edilmiştir. Yakub Cemil Bey için o havâlîye vâkîf on on beş kişi ile yanımızdaki Gürcüleri Trabzon'da buldurunuz. Rus silâhları dört yüz aded olmalıdır. Ve bu eslihanın hazırlanıp hazırlanmadığını iş'âr ediniz. Zat-ı âlinize gelince yine eski şevk ve hararetle vazifeye devam etmeniz matlub ve mütemennadır. Kemâl Bey ve saire sizin hareketinize ve maiyetinize müdahâle ve muhabere etmeyecektir. Zâbitân ve küçük zâbit ve sivil idâre me'mûru tedarik edilebileceği kadar hazırlanıp Yakub Cemil Bey'le yola çıkarılacaktır.)

4. Size Trabzon'da mevcûd muaddel mavzerlerden bin adedinin beş yüz fişenkle teslimi için orduya başkumandanlıktan emir verilecektir.

5. Boş kovanlar doldurulmak üzere buraya gönderilmesi³¹"

Bu arada Suhum'a gitmek konusunda yeni sıkıntılar ortaya çıkmıştır. Mösyö Sourgouladze³² 400 kişilik bir grup hâlinde Suhum'a sevklerinin yarar sağlamayıp mahvolmalarına yol açacağını beyân etmiştir. Ayrıca bu konuda cevap beklenirken³³, Yakub Cemil Bey'in ancak bir hafta sonra hareket edebileceği hakkında Gürcüler ve Rıza Bey'e bilgi verilmesi³⁴ - gecikmenin gösterdiği üzere- işlerin düşünüldüğü gibi yürütülemediğinin, aksadığının bir başka işaretidir.

Bu sırada Cemâl Azmi Bey Gürcülerin Rıza Bey'in yanına avdet etmek için hâlâ kendi telgraflarına yanıt beklediklerini³⁵ hatırlatarak Rıza Bey'in bu adamlardan memnun olduğuna değinir. Ayrıca İstanbul'da alınan kararlar ve önlemleri bilmemekle birlikte, Gürcülerin fikrine katıldığını, Batum'un düşürülmesinin başarıyı ve Kafkas ahâlîsinin Türklere bir kat daha güven ve sevgiyle katılmasını sağlayabileceği kanısında olduğunu belirtir. Aynı gün İstanbul'dan Gürcülerin³⁶ ve Alman hey'etinin Rıza Bey'e katılmasının uygunluğu ve yakında Yakub Cemil Bey'in de Rıza Bey'e iltihak edeceği yazılır. Bundan birkaç gün önce Nâil Bey'den gelen bilgiler zâten Batum'a doğru günden güne içeriye nüfuz edilmekte olduğu yolundadır³⁷.

Görüldüğü üzere sanki Rıza Bey'in daha önce gönlünden geçen doğrultuda yeni bir plan değişikliği -nasıl olursa olsun- meydana gelmiştir.

³¹ 249, D: 1036, F: 29. (15 Teşrin-i Sani 330 tarihinde "Rıza Bey'e aiddir. Bizzât hâlledilecektir." ibâresiyle fakat bu defa görülen lüzûma mebnî Basraya me'mûr edilen Süleyman Askerî Bey'in yerine Teşkilât-ı Mahsûsa'nın başına gelen Halil Bey imzasıyla -Trabzon vilâyeti aracılığıyla- gönderilmiştir.)

³² 249, D: 1036, F: 30. (Bu telgraf 15/16 Teşrin-i Sani 330 tarihinde "Talat Bey Excellence" hitabıyla Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi aracılığıyla İstanbul'a gönderilmiştir.)

³³ 249, D: 1036, F: 30/1.

³⁴ 249, D: 1036, F: 30/2. (18/19 Teşrin-i Sani tarihinde çekilen telgraf)

³⁵ 249, D: 1036, F: 30/3. (22 Teşrin-i Sani 330 tarihli telgraf)

³⁶ 249, D: 1036, F: 30/4.

³⁷ 249, D: 1036, F: 31-32.

Ancak bu “mütereddid ve mütehavvil” durum hiç de hayra alamet değildir. Gerçi başlangıçta işler iyi gitmiştir. Ancak sonrası vahim olmuştur:

Rıza Bey'in Murgul'dan göndermiş olduğu telgrafla iyi haberler ulaştırılmıştır³⁸. Birkaç gün sonra Rıza Bey başarısından dolayı kutlanmış ve kendisini takviye için neler yapıldığı/yapılmaya çalışıldığı belirtilerek ihtiyaçları sorulmuştur³⁹. Rıza Bey'in mukabil telgrafında şunlar dile getirilir⁴⁰:

"1. Yakub Cemil Bey iki gün sonra ancak gelebilir. Bize başarılarında fedâkâr zâbitleri bulunmak şartıyla ne kadar kuvvet gönderecek iseniz muvaffakiyet o nisbette artar. Fakat bugün bize her şeyden ziyâde lâzım olan bir kuvvet varsa o da hiç olmazsa bir alay-ı nizâmiye ve iki batarya cebel topudur.

Bu kıtaat-ı nizâmiye bizimle beraber gönderilirse işgal ettiğimiz yerlerin ahâlîsi hemen kâmilen denecek derecede bize iltihak eder. Vaktü bu ahâlî az çok yardım ediyorsa da aramızda hükümet askeri görmediklerinden mütereddid bulunuyorlar. Ve bunların araziyi güzel bilmeleri bize her yerin kuvvetlerinden daha ziyâde fâide temin eder.

2. Enver Paşa hazretleri nizâmiye taburuyla iki cebel topçu bölüğü Artvin koluna veriyor. Batum zabt edilmedikçe yukarı sevk olunan bu kuvvet hiçbir iş göremez..."

³⁸ 249, D: 1036, F: 33. (24/25 Teşrin-i sani tarihli telgrafa göre: " Çoruh müfrezeleri elyevm Borçka ve ... Acara sularının arasındaki sırt ve geçitleri işgal etmiş, düşman Yukarı Acara ile Aşağı Acara'nın irtibatını kat etmek ve bu iki dere arasında hâkim bir tepedeki düşmanın cüzi bir kolu mahsur kaldığından oraya kuvve-i imdâdiye göndermek üzere uğraştığı hâlde muvaffak olmadığı ve çıkardığı kuvve-i imdâdiye bir silvârî bölüğü kâmilen mahvedildiği, piyadesinin de şimdiye kadar besyüzü mütecaviz zayıyata mukabil üç şehid ile dört yaralımız bulunduğunu" bildirilmiştir.)

³⁹ 249, D: 1036, F: 34. (29 Teşrin-i Sani 330 tarihinde, yine bizzât kendisi tarafından hâlledilmek üzere, Rıza Bey'e gönderilen şifre şöyledir:

" 1. Şimdiye kadar Yakub Cemil Bey iltihak etmiştir. Buradan daha kuvvetli ikinci bir heyet-i seferiyenin tanzim ve teşkilî ile i'zâmı derdestir...

2. Sunuf-ı mahsûsaya mensub zâbitân ve efrâdın i'zâmı derdesttir. Muhabere için dahi efrâd gönderilecektir. Vesait-i muhabereden ne gibi şeylere lüzûm olduğunu bildiriniz. ..

3. Heyet-i sıhhiye dahi gönderilecektir. Edevat-ı sıhhiyeden ne lâzımdır.

4. Muvaffakiyet-i mütevaliyeniz şayan-ı tebriktir...nişana tevessül edilmek üzere her günkü hareket ve icrâatınızı muntazaman bildiriniz.

5. Kafkasya dâhiline nüfûz etmek üzere... dâhile sevkinin mümkün olup olmadığı."

⁴⁰ 249, D: 1036, F: 35.

Bundan sonra kötü haberler gelmeye başlar. Bir şifresinde⁴¹ Rusların taze kuvvet aldığını belirten Rıza Bey'in daha sonra Üçüncü Ordu kumandanlığına çektiği şifreli telgrafta yer alan "Her nerede olursa olsun iki üç gün zarfında geçitler top ve mitralyözlü kıtaat-ı nizâmiye tarafından tutulmadığı sûrette elimizdeki kuvvetle bir mıntıkanın muhâfazası sûret-i kat'îyede mümkün olmayacağı..." yolundaki beyânı pek vahim bir durumu sergilemektedir⁴². Bu durumda Rıza Bey, her tarafa ettiği onca feryada rağmen hiçbir taraftan asker hususunda yardım göremediğinden yakınmış, elindeki perişan mevcûduyla düşman saldırılarına karşı ancak bir iki gün daha mevzilerini muhâfaza edebileceklerini belirterek hiç olmazsa bir alay süvari, iki cebel tabyası ile bir nizâmiye kıtası istemiştir. Aynı gün gönderdiği bir diğer şifre ile -düşman tahkîmâtla meşgûl olduğundan- o gün müsademe vuku bulmadığını, ancak müfrezelerin moralinin bozuk olduğunu, verilen kaybın yanı sıra dağılan efrâdın toplanmasının müşkül bir hâl aldığını belirten Rıza Bey, "her hâlde bu mıntıkaya kıtaat-ı nizâmiye lâzım olduğunu tekraren arz" eylemiştir⁴³.

Sarıkamış harekâtının devam ettiği ve pek yakında büyük bir felâketle sonuçlanacağı bu günlerde, Rıza Bey'in dinmek bilmeyen feryatlarına nihayet -kesin sonucun III. Ordu bölgesinde alınacağına da değinilen ayrıntılı ve çok açıklayıcı- bir cevap verilmiştir:

"I- Muhasamatın bidayetinden beri Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerinden en ziyâde faaliyet gösteren mıntıka, mıntıkanızdır. (Düşmanın) Batum kuvvetini bir Türkistan livasıyla takviye ettirmeğe icbar edildiği istihbâr edilmiştir.

Cephenizdeki Batum şehri müstahkem olmasa idi elbet işgal ederdimiz. Fakat netice-i kat'îyenin istihsâli ancak Erzurum civarında (III. Ordu-yı) Hümayûn'un muzafferiyetiyle kabildir. Bi-

⁴¹ 249, D: 1036, F: 36. (9 Kanun-ı Evvel 330 tarihli)

⁴² 249, D: 1036, F: 37. (14-15 Kanun-ı Evvel tarihinde Trabzon'dan İstanbul'a gönderilen telgraf sîfreti)

⁴³ 249, D: 1036, F:39. (15 Kanun-ı Evvel 330 tarihinde Rıza Bey'in Trabzon valisi aracılığıyla gönderdiği şifre)

naenaleyh harbiye-i kat'îye urulacak mahâlden kuvvet eksiltmek münâsib olmayacağını siz de takdir edersiniz. Ankarib mu-zafferiyet-i kat'îye istihsâl olunduktan sonra çok miktarda kuvveti Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerine iltihak ettirmek mümkün olacaktır.

2- *Düşmanın zayıf kuvvetini karşınızda terk ile kuva-yı mütebakiyesini Kars havâlisine çekmekte olduğuna dâir olan malûmatı dünkü düşmanın tahkîmâtla meşgûl olduğunu bildirdiğiniz telgraf te'yîd etmiştir. Binaenaleyh mümkün olduğu kadar düşman kuvvetlerini tevkif ve bu teşebbüsâtını men etmeniz iktiza eder.*

3- *Hiçbir muntıkaya binler hesabıyla silâh verilememiştir. Bu hâl memlekette silâhın tedarik... söylemeye lüzûm görmüyorum. Binaenaleyh tüfenk başına beş yüz fişenkle...*

4- *Yakub Cemil Bey ile epeyce zâbit geldiği gibi Yüzbaşı Adil, Mülâzım Mehmed efendiler doğrudan doğruya size gönderilmiş ve Canik Jandarma Taburu'nun bir mülâzımla, Trabzon Jandarma Alayı'nun diğer bir mülâzımla iltihakları için emir verilmiştir. Şimdiki hey'etle yirmiye müteceviz zâbit ve zâbit namzedi ile bir o kadar da küçük zâbit ve bir hey'et-i sıhhiye gönderiliyor.*

5- *Müdâfaa-yı Milliye Merkez-i Umûmîsi'nden elbise taleb etmişsiniz. Piyasa da haki kumaş yoktur. Her ne kadar tecavüz-i merci etmişseniz de gayret ve faaliyetinize mukabil iki bin kat elbise gönderiliyor.*

6- *Sevkiyat ve nakliyatın icrâstı muayyen ve mahdud... yetiştirilememektedir⁴⁴.*

Görüldüğü üzere savaşın daha ilk yılında, Türklerde silâh kıt, cephane kıt, ulaştırma imkânları sınırlı idi. Ruslar da güçlerini asıl sonucun alı-

⁴⁴ 249, D: 1036, F: 40. (18 Kanun-ı Evvel 330 tarihli ve Teşkilât-ı Mahsûsa'ya me'mûr -Halil Bey'den sonra göreve gelen- Kaimekam Cevad imzasıyla, yine bizzât kendisi tarafından çözülmek üzere Rıza Bey'e gönderilen şifreli telgraf)

nacağı noktada yoğunlaştırmaya çalışmışlardır. Bu şartlarda tek umut, III. Ordu'nun bizzât Enver Paşa kumandasında alacağı sonuca -zorunlu olarak- bağlanmış gibidir. Fakat yukarıdaki yazışmadan birkaç gün sonra Türk birliklerinden geriye kalanlar Sarıkamış'tan çekilmeye başlayacaklardır. İşte tam bu çekilmenin başlangıcına tesadüf eden bir şifrede; artık müfrezelerden kesinlikle umut kalmadığını, işi iyi idâre edemediklerini - muhtemelen içinde şartlı salıverilen hükümlülerin de bulunduğu- birliklerinin dağıldığını, Hopa yolunun karadan da düşmana açıldığını, Müslüman halkın Rus çizmeleri altında can vermesinden ve ordunun da kendi düzensizliklerinin kurbanı olmasından endişe ettiğini belirten Nâil Bey de çareyi "muntazam ve mücehhez bir kıta-ı nizâmiye" istemekte bulmuştur⁴⁵.

Bu sırada, istenilen desteğin Karadeniz yoluyla sağlanmasının pek kolay olmadığı otuza yakın zâbitân ve dokuz yüz elli mevcûdlu bir müfrezenin daha önce vapurla gönderileceği bildirildiği hâlde kara yoluyla⁴⁶ ve Sivas üzerinden sevk edilmesiyle anlaşılmaktadır. Aynı gün gönderdiği telgrafta Cemâl Azmi Bey, "Dün Yakub Cemil ve Sudi Bey, Rıza Bey'in yorulmasına ve vazifenin kesb-i ehemmiyet etmesine mebnî yerine bir erkan-ı harbiye zâbiti talep etmekte olduğunu, keyfiyeti Rıza Bey'e vekâleten zât-ı sâmilere arz edeceklerini söylediler⁴⁷..." der ve düşman saldırılarına özveriyle karşı konulduğunu belirtir.

⁴⁵ 249, D: 1036, F: 44 - 44/1. (Nâil Bey'den Çiftköprü'de zât-ı sâmilere aid olmak üzere alınan ve Trabzon Vâlisi Cemâl Azmi Bey aracılığıyla gönderilen 21 Kanun-ı Evvel 330 tarihli şifre şöyledir:

"1- Daha büyük cinayetlere meydan verilmemek için evvela şunu söyleyeyim ki ne Rıza Bey ve ne de ben deniz bu işin ehli değiliz.

2- Çünkü elimizdeki kuvveti güzel kullanmış olsa idik bu kuvvetle her şey yapılabilir idi.

3- Vâli Bey'in hamiyetiyle daima yiyecek ve giyeceğimiz gönderiliyor iken bir intizamsızlık yüzünden askerimiz aç, çıplak, yalınayak geceli gündüzlü dağ başlarında örtüsüz vazife görmekte bîtab kalarak bugün nisfından ziyâdesi firar etti.

4- Bu firar bizi bugün galibiyetten mağlubiyete düşürdü ve olacağı da bu idi.

5- Şimdiye kadar işgal ettiğimiz mahâllerden çekildiğimiz hasebiyle binlerce Acaralının Rus kılıcı altında intemesine, hanümanın sönmesine sebep verilmiştir.

6- Bu anda ...Hopa yolu berren de düşmana küşad edildi.

7- Buraya kuvvetli nizâmiye kıtaatı gönderilerek bizlerin yerine ehil ve cıvan zâtlar gönderilmezse yarı Hopa değil belki Rize'ye kadar bütün tebaa- i müslime Rus çizmeleri altında can verecektir. Ve hattâ tehlike pek büyüktür. Zîrâ ordunun da bizim intizamsızlığımızın kurbanı olmasından korkuyorum. Vakit zayi etmeksizin sevk edilecek mücehhez ve muntazam bir kıta-ı nizâmiyenin bu keşmekeşin önünü alabileceğinden ümidvarım. Vatanperverliğimize istinaden arz ediyorum.")

⁴⁶ 249, D: 1036, F: 51. (31 Kanun-ı Evvel 331 tarihinde Cevad Bey tarafından, Rıza Bey'e gönderilen şifreli telgraf)

⁴⁷ 249, D: 1036, F: 52.

Görüldüğü üzere Rıza Bey'in de, Teşkilât-ı Mahsûsa müfrezelerinin de, sivil-asker diğer kişilerin de kendilerine katılan halkla birlikte Trabzon Vilayeti'ni savunmaya çalışmaktan başka yapabilecekleri bir şey kalmamıştır. Fakat Rıza Bey'in çekilmesine ya da çektirilmesine uğraşılmakta olduğu da bellidir. Hem Nâil Bey'in değinilen son telgrafından hem de Yakub Cemil Bey'in aktarılan sözlerinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Bir başka belge de bu konuda şüpheye yer bırakmamaktadır⁴⁸. Bu belgede iki aydır maaş alamadığına da değinen mülkiye me'mûru, yaşanan sıkıntıların maddi boyutuna da ışık tutmuştur. (Alman) Stange Bey'in, Rıza Bey'in yerine başka birisinin gönderilmesini istemesi ve "Rıza Bey'in istirahat davet olunması" talebi muhtemelen bu yoldaki ne ilk ne de son girişim olmuştur. Çünkü yerine gönderilen "...Ali Rıza Bey sürat-i mümkün ile muvasalat etmek üzere bu gün Dersaadet'ten hareket etmiş olmağla rahatsızlığı dolayısıyla mümaileyh Rıza Bey'in hemen İstanbul'a avdeti lâzımdır" denilen telgrafın üzerindeki tarih, yukarıdaki belgenin yazılışından öncedir. Ancak Rıza Bey kumandasında bulunan kıtaat ve gönüllü efrâdın kumandasının Stange Bey kumandasına bırakıldığı belirtilen tarihle aynıdır. Bu da kumandanın Stange Bey'e bırakılmasıyla Rıza Bey'in İstanbul'a çağrılmasına aynı zamanda karar verildiğini ortaya koyar. Böyle bir çağrı evvelce gerçekleştiği hâlde, Rıza Bey'in istirahata davet olunmasının istenmesi ise herhâlde bu çağrıya uymayan Rıza Bey'in görevinde kalmak için girişimde bulunmasıyla açık-

48 249, D: 1036, F: 58. (25 Şubat 330 tarihli bu belge şöyledir: "1. 23 Kanun-ı Sani 330 tarihinden beri Rıza Bey kumandasında bulunan kıtaat ve gönüllü efrâdın (Alman) Stange Bey kumandasına terk olunmasına teşvikat-ı lâzime icrâ olundu ve muvaffak olduk.

2. Rıza Bey'de gereken derece bir iktidar-ı askerî olmadığı gibi maiyetindeki binlerce efrâdı işe sevk ve idâre için bölük, tabur teşkilâtı vücuda getirilmemiştir...

3. Stange Bey kumandayı deruhde ettikten sonra Rıza Bey yine kıtaata müdahâleye başladı. Düşman-ı kan kabûl ettiği... bilumum kuvvetleri mağlub oldu.

4. Bu sebebden Stange Bey'in, Rıza Bey'e karşı bir infial hâsıl ettiğini bizzât Stange Bey ile görüşerek anladım.

5. Rıza Bey, Stange Bey aleyhinde konuşmaktadır. Bu husus buradaki kuvvetin daha ziyâde mağlubiyetine sebebiyet verecektir.

6. Nâil Bey ile Rıza Bey arasında ihtilaf ve husumet vardır.

7. Herhâlde Rıza Bey'in istirahata davet olunması lâzımdır. Rıza Bey'in yerine, Stange Bey ordudan bir erkan-ı harb zâbiti istemiştir. Gönüllü kıtalar tensik edildiği takdirde istifade kabildir.

8. "...ordunun muvaffakiyet-i kat'yesine muntazır ifa-yı vazife... iki aydır maaş alamadım. Trabzon vilâyetine tertîbâtı fevkalâdeden...")

lanabilir. Nitekim Trabzon vilâyetine gönderilen bir diğer telgrafta, bunu doğrulayan ifadeler vardır⁴⁹.

Hüsrarla sonuçlanan faaliyetlerin uluslararası ilişkiler açısından önem taşıyan kimi yönlerini ve bu süreçte yaşanan bazı sorunları da açıklayan bir layiha Archimandrite Nicolas tarafından “Harbiye Nezâret-i Celilesine” -1915 yılı Haziranı'nda- sunulmuştur⁵⁰. Buna göre; “son Gürcistan ihtilâli ve kıyamını müteakip” hayatını “Rusya'nın dest-i gaddar ve vahşetinden kurtararak şefkat ve himaye-i Osmaniye'ye iltica” eden ve burada bulunan İslâm ve Osmanlı Gürcülerinin delaletiyle -1909 dan beri Osmanlı hükûmetine sunduğu layihalarla- Gürcistan'ın Rusya'nın zulüm ve vahşetinden kurtulması için gereken muâvenet ve müzâhereti talebe başlayan, yakın bir zamanda kendisince “zuhuru melhuz ve muhakkak olan Avrupa Harb-i Umûmîsi”ne Osmanlı Devleti'nin de karışacağını, olaylar başka türlü gelişmiş olsa bile Kafkasya'nın Türklerle Ruslar arasında fiili bir savaş alanı olacağını öngörmüş olan Nicolas'a göre; “böyle bir harb vukuunda Gürcistan için Rusya'ya karşı ihtilâl ve kıyam etmek, nâil-i hürriyet ve istiklâl olmak zamanı hulûl etmiş olacaktır” ve Gürcistan'ın bağımsızlığını kazanması için kendilerini desteklemesini istedikleri “Hükûmet-i Osmaniye'nin en büyük fâidesi (ise) hayat ve vatan-ı Osmanî için bir düşman-ı bîaman olan Rusya'nın hudud-ı Osmanî'den uzaklara” atılması olacaktır. Osmanlı Hükûmeti, vaktiyle Nicolas'ın isteklerini kabûl ederek gereken yardımda bulunacağını vaat etmiş “fakat icrâsı vakt-ı münâsibin hulûlüne ta'lik” edilmiştir. Neyse ki, “uzun bir devre-i intizâra lüzûm görülmezsizin vakt-ı münâsib hulûl ederek” beklenen fırsat ortaya çıkınca “1914 senesi Ağustos ayı ibtidasında Hükûmet-i Osmaniye bir mikdar eslihayı ita” etmiş ve böylece çalışmalar başlamıştır.

1914 senesi Ağustosunda İsviçre'de bulunan Gürcü mültecilerinden bir kaçını telgrafla çağıran Nicolas, henüz bunlar İstanbul'a gelmeden ça-

⁴⁹ K:249, D:1036, F:1/43.(24 Mart 331 tarihli ve Yüzbaşı Rıza Bey'e aiddir kayıtlı bu belgede şu ifade yer almaktadır:

“1. İhtiyat zâbit namzedlerinin mağduriyetlerine mahâl kalmamak üzere bir an evvel inhâlarını gönderiniz.

2. Sizin için vukubulan teşebbûsat bir neticeye iktiran etmedi”)

⁵⁰ K:1838, D: 45, F: 1/1-1/4.

lışma arkadaşlarıyla birlikte Trabzon'a gitmiştir. Ağustos'un yirmi dördünde Rıza Bey'in yardımlarıyla bu arkadaşlarından bazılarını merkez komitesiyle temasta bulunmak üzere Gürcistan'a göndermiştir. Böylece dâhil ile haricin bağlantısını sağlamaya çalışarak planının icrâsı için gereken bildirimde bulunmuştur. Bu üç kişi on güne kadar kendilerini haberdar edemedikleri takdirde Avrupa'dan çağrılanlardan seçilen üç kişiyi daha göndermek kararında olan Nicolas, "Her ne sûretle olursa olsun harb başlayıncaya kadar ihtilâl edebilmek için tertîbât-ı lâzîminin ikmâli ve ihtilâle müheyya bir hâlde bulunmamız yegâne emelimiz idi" diyerek amaçları konusunda şüpheye yer bırakmamaktadır. Fakat Avrupa'dan davet edilen vatandaşları İstanbul'a varışlarında kendi bilgisi dışında ayrıca işe başladıklarından O, "ihzâr ve tertîbât ede geldiğim şeyler zîr ü zeber oldu" sözleriyle uğradığı hayal kırıklığını da itiraf ettikten sonra sözlerine şöyle devam etmiştir:

"...Gürcistan'ı haricden teşvik ve tahrik etmek fikr emelini terk ile evvel emirde Maçabeli ve Süleyman Gugurizeyi Gürcistan'a i'zâm ve bilahare beyânnâmeler irsâl ederek "haricden yapılacak iş hitam buldu. Hükûmet-i Osmaniye ve Almanya Devleti Gürcistan'ın istiklâl ve hürriyetini bamukavelenâme te'yîd ve tekfîl etti. Esiha ile cebhâne Gürcistan'a duhulümüzde verilecek " yolunda dahile ihbaratta bulundular . Gürcistan ahâlîsi bu ihbaratı sahih zannederek harbe i'zâm edilecek adamları göndermeğe lüzûm görmediler. Neticeye intizâr ettiler. Ne çare ki bu grubun takib ettiği hatt-ı hareket ihtilâlden başka bir şekilde olduğundan gerek hükûmet-i Osmaniye ve gerek Gürcü dâr-ı endişânı tarafından grubun bu programı kabûl ve tervic edilmediğinden maada Gürcistan işleri için müttefikiyin arasında küşad ettiğim tarîk de yanlış siyâset yüzünden ihlâl edildi.

Siyâsetimce ihtilâl ederek Rusya'ya karşı mücâhedeye atılan Gürcistan'ın hengâm-ı sulhta Rusya'ya terk edilemeyeceği vadinini Almanya hükûmetinden de almak lâzım idi. Fakat hükûmet-i

Osmaniyenin muâveneti olmadan işe başlamak, kıyam ve ihtilâl edebilmek de mümkün değildi. Maksadım iki noktada îzâh edilebilir: Gürcistan'ın istiklâl ve tamamîyetini tekfil ve te'yîd etmek, ihtilâli başa çıkarmak için silâh ve para ita eylemek ki Gürcistan ihtilâli için iki rûkn mühimdir. Fakat bu tarz siyâset de tatbik ve icrâ edilemedi. İşin mihrab-ı aslından çıkarak sarb yollara sarıldığı görüldükten neticesi meşkuk olan bu yoldan çekilerek İstanbul'a dönmek istedim. Fakat Rıza Bey'in talebi vechile bir müddet daha kalmağa mecbur oldum. Hareketimizin neticesi çok geçmeden artık büsbütün tezahür edince artık işe yeni baştan başlamak lâzım geldiğini anladım. Ne çare ki Ağustostan beri ... nice fırsatlar aramakla bulunmayan nice müsaid zamanları kaçırdık...⁵¹"

Fakat her şey bu noktada bitmiş değildir⁵². Ancak sonraki gelişmeler de Nicolas için memnuniyet verici olmamıştır:

"... dâhilden sûret-i mahsûsada î'zâm edilen me'mûr "dahilen biz hazırız yardım edecekseniz ediniz, muâvenete ihtiyacımız var. Tertîbâtımız mükemmel ise de levâzımâtımız noksandır" haberini getirdi. Bundan maada 1500 kadar askere kumanda eden Gürcü Yorgi Maçabeli tarafından î'zâm edilen iki asker gelip benden sûret-i kat'iyede söz istediler. Eğer muâvenete hazır isek ihtilâl edeceklerini bildirdiler. Maçabeli maiyetiyle birlikte Rusya'ya karşı hareket edeceğini temin etti. Maçabeli'yi şahsen tanımam

⁵¹ K:1838, D: 45, F: 1/2-1/3.

⁵² Rıza Bey'in şu sözleri de girişimlerin devam ettiğinin kanıtı sayılabilir: " Evvelce Gürcü Komitesi azasının bazılarıyla Dersaadet'te cereyan eden müzakerata şu sırada tekrar ibtidar kılındığını burada bulunan aza-yı merkumeden bazıları tarafından beyân olunuyor. Tahkikat-ı acizaneme nazaran İstanbul'da bulunan Tseretelli kendisini Rus ordusuna idhâle muvaffak olan ... ile sıfat-ı ruhaniyesi itibarıyla avdet arzusuna hâiz-i nüfûz olan ve Trabzon'da bulunan Papaz Nikola (Archimandrite Nicolas) ihtilâl ifanda hâiz-i nüfûz ve kudret olub diğerleri menfaatperest adı adamlardır. Binaenaleyh müzakerede bu cihetin nazar-ı dikkate (alınması) yâhûd İstanbul'a avdetime kadar tehir-i müzâkere edilmesi marûzdur." (K: 249, D:1036, F: 30/5.) Ayrıca bu yazışma Archimandrite Nicolas'ın la-yihâsından önce olmakla Gürcüler arasındaki uyumsuzluğu, Nicolas'ın sözlerini de doğrulayarak ortaya koymaktadır. Hem Rıza Bey'in hem de Nicolas'ın ifadeleri birbirlerine olan güven duygularını ve uyumlu bir işbirliği içinde olduklarını da ortaya koymaktadır.

fakat gelenlerin beni görmek istediklerine bakılırsa dahilden bir me'mûriyetle geldikleri anlaşılıyordu. Bilhassa merkez komitesinin emriyle yapılmış bir plandı. Bu iki me'mûru görmüş olsa idim pek çok şeyi anlayacak ve öğrenecek idik. Fakat ne beni tanıyan askerleri gösterdiler ve ne de bu hususta bir şey sordular. Ve benim haberim olmadan "şimdi bir şey söyleyemeyiz. İstanbul'da çalışıyorlar, gidin de birkaç gün sonra geliniz" cevabını vererek askerleri geri gönderdiler. İşte bu gibi işlerle bit-tabi hiçbir netice elde edilemeyeceğini anladığım için Hükûmet-i Osmaniye ile yeni baştan başlamak üzere Dersaadet'e avdet ettim...⁵³"

Sonuç

Osmanlı Devleti resmen Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce Kafkasya'da faaliyetlere başlamıştır. Rusya ile ilgili kaygılarından dolayı bölgede olan biteni izlemeleri kendi güvenlikleri açısından son derece doğal karşılanabilecek olan Türkler, diğer nedenlerin yanı sıra, içinde buldukları zor koşullarda -Balkan Savaşları esnasında acı sonuçlarını yaşıyarak gördükleri yalıtılmışlıktan kurtulmak endişesinin de etkisiyle- 2 Ağustos 1914 tarihli Türk-Alman gizli ittifakını yaptıktan sonra, Kafkasya'daki faaliyetlerini artırmışlardır. Enver Paşa'nın bundan sonraki hazırlıkları içinde Kafkasya'ya yönelik etkinlikler önemli bir yer tutmuştur. Zaten Almanlar da Osmanlı Devleti'nin kendileri saflarında bir an önce savaşa girmesini isterlerken III. Ordu'nun Kafkasya'da harekete geçmesini talep etmişler ve bu bölgenin Türkler için önemine değinmişlerdir. Her ne sebeple olursa olsun, Osmanlı Devleti'nin Türk-Alman ittifakından I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süre içindeki faaliyetleri arasında -katılanların şöhretine bakılarak bir sıralama yapılacak olursa- Kafkasya'dakilerin en fazla önem taşıdığını belirtmek mümkündür.

⁵³ K:1838, D: 45, F: 1/3.

Kafkasya'ya yönelik Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyetleri bölgenin özellikle Türk ve Müslüman halklarıyla bağlantılı olarak gerçekleştirilmiştir. Geleneksel istihbarat çalışmalarının yanı sıra, Teşkilât-ı Mahsûsa bağlantılı olarak gerçekleştirilen faaliyetlerin amacı Kafkasya'da yaşayan çeşitli unsurları Rusya'ya karşı harekete geçirmektir. Yüzyıllarca aynı devlet sınırları içinde yer almış fakat 1878 Berlin Antlaşmasıyla Rus egemenliğine girmiş olan Kars, Ardahan ve Batum'un Türk ve Müslüman halkının girişilen etkinliklerin odak noktasında olması gayet doğaldır. Bu üç ilin ötesindeki Türk veya Müslüman Kafkas halklarıyla teması kolaylaştırabilecek olan kök ve inanç birliği ortak paydaları da değerlendirilmiştir. Fakat bu faaliyetler içinde Hıristiyan Gürcü toplumu da yer almıştır. Bunun en önemli nedeni ise, Kafkasya'daki hazırlıklar ve savaş sırasındaki jeopolitik zaruretler ve stratejik değerlendirmelerin -hem Türk-Alman ittifakının ve hem de Rusya'nın Kafkasya'dan çekilmesini isteyen bölge halklarının ortak çıkarları için- gerekli ve faydalı kıldığı Türk-Gürcü dayanışma ve işbirliğidir.

Hıristiyan bir din adamı olan Nicolas'ın ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, Rusya'dan bağımsız bir Gürcistan kurmak için yıllardır çalışan ve bu konudaki yardım ve işbirliği istekleri Türkler tarafından olumlu karşılanmış fakat icrâsı uygun zamanın gelmesine bırakılmış olan Gürcü diasporasının* talepleri de çok geçmeden "vakt-i münâsib hulûl ederek" Birinci Dünya Savaşı çıkınca yerine getirilmeye çalışılmıştır. 1914 yılı Ağustos ayı başlarında Türkler bir miktar silâh da vermişler ve iş fiiliyata dökülmeye başlamıştır. Anlaşılacağı üzere Osmanlı camiasının parçası

* Gürcü diasporasından kastedilen -Nicolas örneğinde görülen ve Rusya'dan kaçarak Osmanlı topraklarına sığınan- Hıristiyan Gürcülerden oluşan topluluktur. İlgili dönemde Osmanlı camiasının bir parçası olan Acaralılar için böyle bir ifadeyi kullanmak hem haksızlık ve hem de "anakronizm" yanlına sapmak olur. Bu makalede, başlangıçta da ifade edildiği üzere ne Kafkas Harekâtının tamamı, ne de Sarıkamış fâciasının askeri yönü değil de yalnızca perde arkası işlenerek bilinmeyenlere ışık tutulmaya çalışılmıştır. Böylece Bab-ı Âli baskınınun renkli simalarından olup savaşın ortasında mevcut iktidarı ihtilâlle devirmeye çalıştığı için idam edilen Yakup Cemil'in , tıpkı Talat ve Cemâl paşalar gibi Ermeni suikastçilerince katledilen Bahaeddin Şâkir ve Cemâl Azmi'nin, Millî Mücadeleden İzmir Suikastine uzayan hayat çizgisiyle Kara Kemâl'in, Yenibağçeli Nâil'in , Trabzonlu Rıza Bey'in, Gürcü komiteleri üyelerinin, Almanların ve daha nicelerinin yer aldığı bir Teşkilât-ı Mahsûsa operasyonu belgeler ışığında sergilenilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle Gürcü komitesine yalnızca ilgili bağlamda değinilmiştir.

veya yakını sayılan Türk ya da Müslüman Kafkas halklarıyla birlikte Hıristiyan Gürcülerin de gönüllü katılımıyla “Teşkilât-ı Mahsûsa” harekete geçmiştir. Daha sonra “Kafkas İhtilâl Cemiyeti” şeklinde yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Jeopolitik, strateji ve uluslar arası ilişkiler açısından çok önemli olan bu faaliyetler yalnızca sayılan unsurlarla kalmamış İsviçre'den - ve muhtemelen başka ülkelerden de- gelen Gürcü komiteleri mensupları ve Almanların da katılımıyla iyice renklenmiştir. Ancak bu faaliyetler sırasında, Türkler -kendilerinin istemediği ve beklemediği bir zamanda- ecneblerce yapılacak bir oldu bitti ile ansızın savaşa sokulabilecekleri yolunda hiç de yersiz olmayan bir endişeyi de taşımışlardır⁵⁴.

Kafkas Harekâtı'nın perde arkasındaki Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyeti çok uluslu bir işbirliğiyle yürütülmeye çalışılırken Türklerle Almanlar arasında yeterince uyumlu bir etkinlik yapılamamıştır. Türklerle Türkiye'deki Gürcü diasporası arasında, en azından Archimandrite Nicolas örneğiyle görüldüğü üzere uyumlu bir çalışma yapılabilmişse de, İsviçre'den -ve muhtemelen diğer ülkelerden de- gelen Gürcülerle aynı derecede bir yakınlık ve işbirliği ortamı oluşturulamamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri dışardan gelen Gürcülerin aslında yalnızca Almanlara endeksli varlık ve çalışmaları olsa gerektir. Nicolas da bu dışardan gelenlerin kendi bilgi ve onayı haricinde yaptıkları işlerle onca emeği heba ettiklerinden yakınmakla bu olasılığı kuvvetlendirmektedir. Türklerin kendi aralarında da, Osmanlı topraklarındaki Gürcü diasporasıyla dışarıdan gelenler arasında olduğu gibi, kendi başına hareket etme eğilimleri ve anlaşmazlıklar olmuştur. Lojistik desteğin eksikliği ve karşı Rus-Ermeni faaliyetleri de mutlaka uyumsuzluğun üzerine tuz biber ekmiştir.

"Parça bütünden habercidir" ilkesiyle, belgelerden yansıyan lojistik fâciası ve uyumsuzluğun özelde değil de Kafkasya genelinde yapılan çoğu

⁵⁴ Almanların bir oldu bitti ile Türkiye'yi savaşa sokabilecekleri yolundaki benzer kaygıların varlığı için bir numaralı dipnotta künyesi verilen makalenin 146. sayfasına bakınız.

faaliyette yaşandığını kabûl edersek Sarıkamış fâciasının çok büyük bir sürpriz olmadığını anlarız. Fakat bütün bunlara, karakışa ve tipiye, Türk ordusunun Sarıkamış öncesi kimi başarılarına bakarak -her şeye rağmen- diyebiliriz ki, cephede her türlü özveriyi gösteren Mehmetçik'in ayağında postalı, üzerinde kışlık giysisi ve bir de içecek bulgur çorbası olsaydı bu fâcia meydana geldiği ölçüde yaşanmazdı⁵⁵.

⁵⁵ Bu makalenin son cümlesindeki değerlendirme için Sarıkamış fâciasının askerî yönü bakımından dökümanter bir çalışma olan şu kitaba bakınız: Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, Cilt I (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını), Ankara,1993. Ayrıca Kafkas Cephesi'nin Lojistiği ve kimi idari faaliyetler için şu kitaplara bakınız: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, Osmanlı Devri, Birinci Dünya Harbi, İdari Faaliyetler Ve Lojistik, Ankara, 1985 (Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını), Tuncay OGÜN, Kafkas Cephesinin I.Dünya Savaşındaki Lojistik Desteği, Ankara,1999.

ÖZET

Bu makalede Sarıkamış faciası ile sonuçlanan Kafkas harekâtının - belki de bugüne kadar yapılmış çalışmaları bir başka açıdan takviye edecek olan- farklı bir boyutuna değinilecektir: Jeopolitik, strateji ve uluslararası ilişkiler açısından çok önemli bir Teşkilât-ı Mahsûsa faaliyeti sergilenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Kafkasya, Osmanlı Devleti, Teşkilât-ı Mahsûsa, Enver Paşa.

ABSTRACT

We will underline a different aspect of the Caucasus Campaign, which resulted in a catastrophe in this article revealing the unknown dimensions of this disastrous battle: We will shed light on Teşkilât-ı Mahsûsa's (The Ottoman Secret Service) operations of geopolitical, international and strategic importance.

Key Words: First World War, Caucasus, Ottoman Empire, Teşkilât-ı Mahsûsa, Enver Paşa.